

Drago Roksandić

TRIPLEX CONFINIUM

Međunarodni istraživački projekt: ciljevi, pristupi, metodi

Abstract: Pisac članka *Triplex confinium* odgovara na pitanje čemu međunarodni istraživački projekt *Triplex confinium*, koji su 1997. godine zajednički utemeljili Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Abteilung für Südosteuropäische Geschichte sa Sveučilišta u Grazu (Austrija) kao multinacionalni, interdisciplinarni i intergeneracijski projekt. *Triplex confinium* je inače tradicijski naziv za zajedničko granično područje Habsburške monarhije, Mletačke republike i Osmanskog carstva od 16. do 18. stoljeća, međunarodnim ugovorima prvi put razgraničeno 1699. godine. U središtu zanimanja istraživačkog projekta je *Triplex confinium* kao tro-, odnosno višegranično područje u dugome vremenskom trajanju u mnogostrukostima svojih očitovanja (područje sraza triju imperijalnih sistema, prostornih raznolikosti, različitih tipova ljudskih zajednica, tipova konflikata i koegzistencije, tolerancije i netolerancije itd.

Čemu međunarodni istraživački projekt Triplex confinium?

U radu međunarodnog kolokvija "*Triplex confinium*" after the Vienna War (1683-1699): problems of micro-historical research, održana u Institute on Southeastern Europe of the Open Society Institute Budapest and the Central European University (Budapest, 21. i 22. ožujka 1997. godine) sudjelovalo je 16 istraživača iz 4 zemlje, a za sljedeću konferenciju u projektu *Triplex confinium*, koja će se pod naslovom *Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The "Triplex confinium"* (cca. 1700-1750) održati na Odsjeku za jugoistočnoeuropsku povijest Sveučilišta u Grazu od 9. do 12. prosinca 1998. godine, prijavilo se 23 sudionica i sudionika iz 10 zemalja. Zanimanje mogućih

novih suradnica i suradnika za daljnje projektne inicijative navješćuje da bi taj broj na izglednoj trećoj konferenciji mogao biti i veći.

Problematika povijesti *Triplex confinium*, graničnog područja između Mletačke republike, Osmanskog carstva i Habsburške monarhije u ranome novom vijeku pripada čitavu nizu nacionalnih historiografija i kultura prostora na razmeđu Srednje i Jugoistočne Europe te Sredozemlja. U njezinu su jezgru hrvatska, bosanskohercegovačka i srpska historiografija. Na različite načine ništa manje to nisu ni austrijska, mađarska, talijanska, slovenska i turska, kao i čitav niz drugih. Iz povijesti tromeđe moguće je ući u mnoštvo temeljnih pitanja hrvatske, bošnjačke i srpske rane novovjekovne povijesti, ali i povijesti Mletačke republike, Osmanskog carstva i Habsburške monarhije.

Dakle, u pitanju je višestruka granica, u čijoj se povijesti isprepliću s mnoštva stajališta mnogobrojne nepoznanice i "atipične" pojave u epohalnim kategorijama. Time pitanje povijesti tromeđe postaje legitimno i u vodećim svjetskim historiografijama.

Dakle, kako razumjeti interes za *Triplex confinium*? Ne ulazeći ovom prilikom u iscrpnije razmišljanje o mogućim odgovorima, sigurno je da je u novije vrijeme iznova povećan istraživački interes za povijest granica u Europi i svijetu. Proces globalizacije, mondijalizacije, regionalnih integracija poput europske povijesno su još uvijek prepuni nepoznanica, kao što su puni nepoznanica procesi etnonacionalnih i vjerskih obnova, "revivals" itd. I jedni i drugi, neovisno o tome koliko su samo "lica" i "naličja" iste povijesne zbilje nesumnjivo obnavljaju zanimanje za granice u prošlosti i budućnosti. Sigurno je da je danas skoro bespredmetno misliti u kategorijama izvedenim iz binarnih opozicija, u međusobnim neprepoznatljivostima i/ili nesvodljivostima¹.

Bilo da je riječ o čovjeku, kulturi, društvu, naciji, "novom svjetskom poretku" ili bilo čemu drugom, pojam "granica" neizbježna je kategorija u bilo kakvoj dosljednije izvedenoj kulturi mišljenja. Već je sam pojam "granica" danas toliko mnogostran i proturječan da su više nego nužna brojna nova istraživanja i to utemeljena na novim pitanjima o smislu i zbilji granica, na manje poznatim izvorima i na novim pristupima. U tome je jedno moguće, možda i najvažnije izvorište interesa za *Triplex confinium*.

Za razliku od bilo koje dvostrane granice u europskoj povijesti - počevši od granice između "civilizacije" i "barbarstva", kao jedne od najstarijih u europskom zapisanu iskustvu, preko ranije granice Juga i Sjevera pa kasnije Istoka i Zapada, preko nacionalnih razgraničenja ("mi" i "oni") sve do najnovijih hladnoratovskih i poslijehladnoratovskih iskustava (EU i "ostatak" Europe) - svaka trostrana ili čak i višestrana granica pretpostavlja ili uveliko različite

¹ Vidjeti: Edgar Morin, *Penser l'Europe*, (Paris, 1987.). Također: bosanskohercegovački prijevod: (*Kako misliti Evropu*. Sarajevo, 1989.) i hrvatski prijevod: (*Misliti Evropu*. Zagreb, 1995.)

konceptualne pristupe u bilo kakvu mišljenju ili potiče nerazumijevanje, ignoranciju, fatalizam, ravnodušje i sl. Danas smo svjedoci i jednog i drugog².

”Tromeđa” je danas nesumnjivo intelektualni i praktični izazov. Granice su u ljudskom mišljenju i iskustvu sve mnogostranije, ali i sve uvjetnije, a takve su znale i ranije biti u raznim dijelovima Europe i svijeta. Ljudski identiteti i identiteti ljudskih zajednica danas su u sve većoj dvojbi zbog svijesti o svojoj višeslojnosti (*multiple identities*) i u europskoj tradiciji duboko ukorijenjene potrebe da se prepoznaju u svojoj monističnosti. Ipak su danas sve prepoznatljivije pretpostavke boljeg objašnjenja i razumijevanja slojevitosti graničnih pojava. U tom je jedan dubinski smisao projekta *Triplex confinium*.

Triplex confinium u hrvatskoj povijesti ranoga novog vijeka

Inicijativa u vezi s ovim projektom potječe iz hrvatske historiografije. To je u biti samorazumljivo. Čitava je hrvatska povijest ranoga novog vijeka u obzoru tromeđe. Prije svega u mišljenju o njoj iz nje same. Od habsburškog izbora za hrvatsko kraljevsko prijestolje (1527.) do pada Mletačke republike (1797.) sraz tri imperijalne sile - Osmanskog carstva, Habsburške monarhije i Mletačke republike - u hrvatskom etničkom prostoru jedna je od najneupitnijih ”činjenica” hrvatske povijesti. Od istoga tog doba pa na različite načine sve do danas, sraz tri pa čak i pet monoteističkih religija u hrvatskom prostoru isto je tako među najneupitnijim ”činjenicama” hrvatske povijesti. Riječ je dakako o katoličanstvu (rimskom i grčkom), pravoslavlju i islamu te marginalnije protestantizmu i židovstvu. Međutim, manje se ima na umu da su od tog doba u hrvatskom prostoru isto tako prepoznatljiva tri tipa ruralnog i urbanog svijeta (jadransko/sredozemni, panonsko/srednjoeuropski i dinarsko/balkanski itd., itd. Na koncu konca, sam je hrvatski prostor i sredozemni i panonski i balkanski.

² Kada se svijet 1991. godine bio suočio s fenomenima ”neočekivane” brutalnosti u procesu dezintegracije bivše Jugoslavije, ubrzo je jedno od najčešćih objašnjenja u euroameričkim masovnim medijima, ali i u mnoštvu pretencioznih ekspertskih interpretacija bilo da su se ”ti” ljudi ”uvijek” međusobno ”mrzili” i sl.

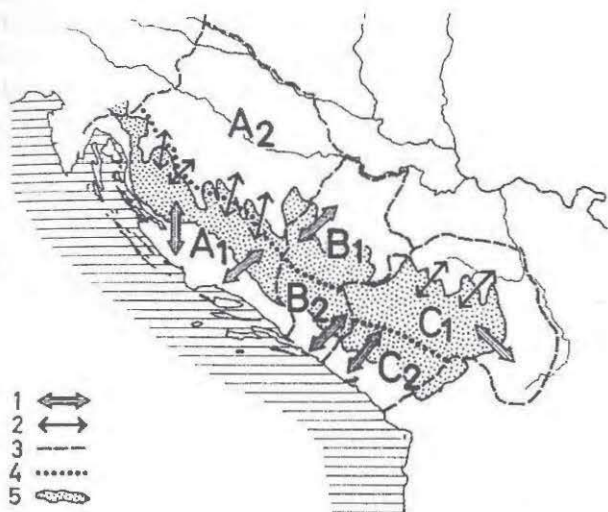
- A1 Geopolitička jezgra Hrvatske
- A2 Hrvatska Slavonija kao kasnosrednjovjekovna jezgra Hrvatske
- B1 Geopolitička jezgra Bosne
- B2 Geopolitička jezgra Huma (kasnije Hercegovine)
- C1 Geopolitička jezgra Raške ili Srbije
- C2 Geopolitička jezgra Duklje ili Zete (kasnije Crna gora)
- 1 Primarni pravci trnšumantnog stočarenja
- 2 Sekundarni pravci trnšumantnog stočarenja
- 3 Granice do 12 stoljeća
- 4 Granice između trnšumance prema jadranskoj obali i panonskom prostoru
- 5 Ljetnje ispaše

Dakle, bilo da se o hrvatskoj povijesti ranoga novog vijeka misli iz iskustva nje same ili se o njoj misli u svjetovnim ili duhovnim kategorijama koje nameće europska zbilja istoga tog doba, ona je nesumnjivo dosta jasno određena metaforom *Triplex confinium*, u svakom slučaju bolje nego bilo kojom drugom, uključivši i onu ne samo u hrvatskoj tradiciji duboko ukorijenjenu "*Antemurale Christianitatis*".

Prije svega, što je ustvari Triplex confinium?

Ovaj izraz postaje međunarodno uobičajen, kada je riječ o ovom dijelu Europe, razgraničenjima poslije zaključivanja mirovnih ugovora u Srijemskim

Karlovcima 1699. godine, a odnosi se na točku u kojoj se susreću habsburška, mletačka i osmanska granica. Ta je točka Medveđak, sada Medveđa glavica, vrh Debelog brda, sjeverozapadno od Knina.

Stručnjaci triju država za razgraničenje zajednički odlučuju 1700. godine "da se ovo mjesto, koje predstavlja stvarnu tromeđu, označi ljepše i izrazitije, pa je podignuta "jedna velika humka, bolja, ljepša i viša od ostalih" i postavljeni su posebni znakovi na tri strane, koji su ukazivali na granične linije između Austrije i Turske, Austrije i Mletačke republike i Mletačke republike i Turske.³"

Međutim, povijest habsburško-mletačko-osmanske tromeđe u prostornom smislu znatno je dugotrajnija od povijesti humka Medveđak od 1700. do 1797., tj. od međudržavnog razgraničenja do trenutka pada Mletačke republike, kada nestaje Tromeđe u njezinu tradicijskome, uvjetno rečeno, imperijalnome novovjekovnom značenju. To, prostorno shvaćanje, vidljivo je već iz suvremenih jezičnih spomenika. I u latinskom i u hrvatskom jeziku 17. stoljeća pojam "confinium" ima prije svega prostorno značenje: *konecz zemlye, gde sze z-drugum zesztaje, meas, kotar ili pak kraina*⁴.

³ Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog Pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo: Svjetlost, 1973., 63, 107.

⁴ Ivan Belostenec (Joannes Bellosztenez), *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium*, Zagreb, 1740, 339-340.) Budući da se u hrvatskom jeziku ovaj pojam može pisati i s velikim i s malim početnim slovom, u ovom ćemo radu pojmom "Tromeđa" uvijek označavati Medveđu glavicu, a pojmom "tromeđa" onaj trogranični prostor koji po bilo kojim egzaktno izvedenim kriterijima čini povijesnu cjelinu. Takvo poimanje "tromeđe" bitno širi moguće

U tom je smislu interes ovoga projekta usmjeren prije svega na razdoblje u kojem se povijest i Mletačke republike i Osmanskog carstva i Habsburške monarhije izravno susjedu, a to je doba od 1527. do 1797. godine te na prostor u kojemu su ta susjedanja najočitija. To je prije svega prostor mletačkih, osmanskih i habsburških krajina, sa središtem u kasnosrednjovjekovnom hrvatskom prostoru, od Zadra i Knina do Senja. Takvo je shvaćanje tromeđe ipak preusko. To je jasno iz samog temeljnog pristupa pisca. Tromeđa dopire i šire duž dinarskoga gorja, nadomak Jadranskoga mora, čitavom dužinom njegove obale te u unutrašnjost dokle god dopiru međusobna preplitanja, u svakom slučaju do Bihaća i Livna. Tromeđa uključuje, ponavljamo, i dijelove jadranske obale i središnje dijelove spleta dinarskih planina, ali i doline rijeka dunavskog sliva (Una).

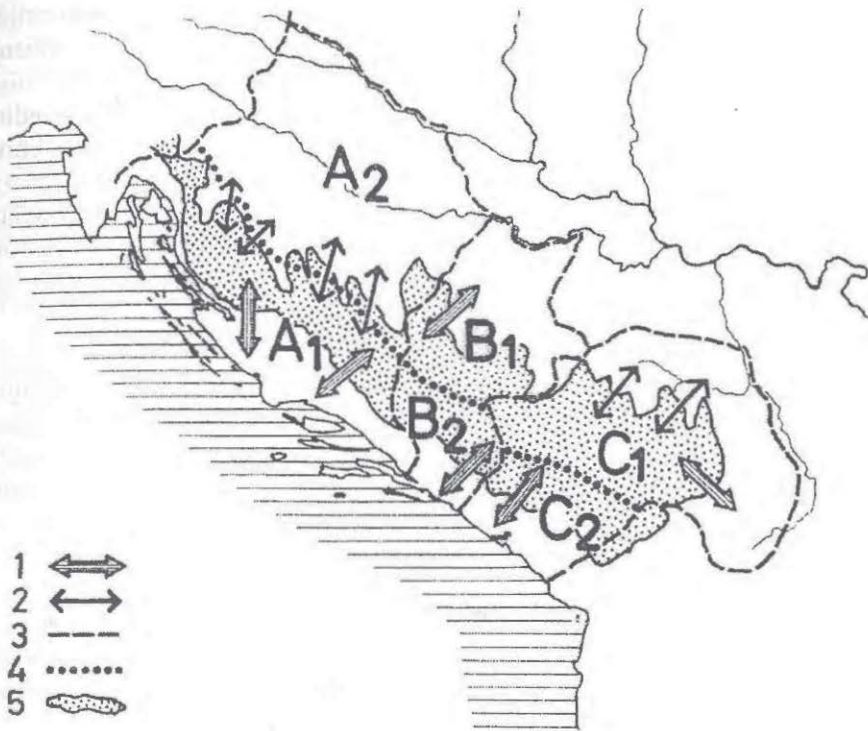
Takvo poimanje tromeđe izmiče bilo kakvu pojednostavljenom pristupu i kada je riječ o mogućim ciljevima istraživanja i istraživačkim disciplinama te problemima i pristupima.

U sva tri slučaja riječ je o sociokulturnim tradicijama i/ili zbiljama vrlo različita podrijetla, iako im je zajedničko da ih povezuju izvorišta europskoga i bliskoistočnoga "Starog poretka".

Iako je običaj promatrati ih u oprekama, uvijek valja imati na umu da koliko god Mletačka republika i Habsburška monarhija mogle imati zajedničkoga u ranome novom vijeku, onoga što ih povezuje u njihovim europskim izvorištima i interesima, toliko imaju i različitoga. To je osobito prepoznatljivo sa stajališta dubinskih opreka struktura moći jedne aristokratske republike srednjovjekovnoga podrijetla i jedne ranoapsolutističke monarhije ranonovovjekovnoga podrijetla. Njihov odnos spram Jadranskog mora dubinski je oprečan, a ipak se upravo u ranome novom vijeku svodi na bitku za hegemoniju u njegovu arealu, odnosno u bitku za kontrolu pomorskih izlazaka u svijet. Prije nego što je nestala 1797. godine, Mletačka republika je u srazu s Habsburškom monarhijom izgubila tu bitku.

S druge strane, koliko god Mletačka republika i Osmansko carstvo mogli biti nesvodljivi jedno na drugo, oboje duguju mnogo toga u kulturnom iskustvu bizantskoj, bolje rečeno levantskoj baštini, makar to bilo i na vrlo različite načine. S druge strane, što je još važnije, iako Mlečani i Osmanlije učestalo ratuju jedni s drugima u ranome novom vijeku, njihovi su sredozemni interesi prije podudarni nego isključivi. Jedva da to netko tako dobro uočava kao Fernand Braudel, iskazujući svoje spoznaje i kartografski:

istraživačke prostore, kao što i mnogostruko povećava broj mogućih istraživačkih pitanja iz njezine dugotrajne povijesti. Pojam "tromeđa", uostalom, preživljava i pad Mletačke Republike i austro-ugarsku okupaciju Bosne i Hercegovine (1878.) i sjedinjenje hrvatsko-slavonskog vojnokrajinskog prostora sa civilnim Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1881.). Na različite načine, naročito u pučkim govorima, živi i u 20. stoljeću.

Bliskosti su još veće kada su u pitanju Osmansko carstvo i Habsburška monarhija. Koliko god oni bili jedno drugome arhetipski neprijatelji ("križ" vs. "polumjesec"), njihove strukture moći dugo funkcioniraju na poredbeno prepoznatljive načine. S druge strane, oba imperija imaju trajne interese za hegemonijom na svim svojim granicama, što jednima stvara trajna, isto tako imperijalna neprijateljstva na Istoku (npr. Perzija), a drugima na Zapadu (npr. Francuska). Kada god im je u zajedničkom interesu u situacijama takvih sukoba, Osmansko carstvo i Habsburška monarhija prije će imati razumijevanja jedni za druge nego što će ignorirati zajedničke interese u ime vjerskih, vrijednosnih ili nekih drugih načela.

Otuda će i njihova zajednička tromeđa, istraživana na razinama svoje imperijalne nadodređenosti, uvijek imati i iznimno slojevitu i iznimno složenu povijesnu zbilju, koja će bilo s voljom njezina žiteljstva ili bez njegove volje uvijek biti sastavni dio njegove svakodnevnice. Time otvaramo i spoznajno spornija pitanja mišljenja o povijesti tromeđe.

Naime, poimanje tromeđe može se širiti i dalje. Ukoliko Mletačku republiku, Osmansko carstvo i Habsburšku monarhiju promatramo prije svega "globalnohistorijski", kao tvorbe dugoga povijesnog trajanja u društvenopovijesnom, kulturnopovijesnom i gospodarskopovijesnom smislu, kao "civilizacije" i "kulture", uvijek će biti mnogo teže ali i izazovnije odrediti što je njihova tromeđa. Svaki pokušaj identifikacije bilo koje pojave, zbivanja i događaja u povijesti ranoga novog vijeka u kojima se susreću prepoznatljivi mletački, osmanski i habsburški načini i obrasci mišljenja i djelovanja bit će istovremeno i prilog povijesti tromeđe, neovisno o tome da li će to prostorno biti lokalizirano u Karlovcu ili Zagrebu, Travniku ili Sarajevu, Dubrovniku ili Kotoru.

To će možda još i više biti svi oni "obrasci" koje mletačka, osmanska i habsburška strana međusobno duguju jedna drugoj, a u svojim "dugovanjima" se prepoznaju u prostorima izravnog susreta i/ili sraza, bilo da su akulturacijske naravi ili konfliktne naravi. Kada već spominjemo akulturaciju na tromeđi, valja reći da ona ne isključuje ni "kulturu konflikata". U tom smislu akulturacija i konflikt prije uključuju nego isključuju jedno drugo. Tradicijska kultura konflikata u dugom trajanju "propisuje" obrasce po kojima se zna što je u konfliktima na tromeđi dozvoljeno i na koji način, a što nije i na koji način. Nigdje to nije toliko uočljivo kao u sistemskoj apropijaciji tradicionalnih vlaških zajednica u Jugoistočnoj Europi i sustava njihovih vrijednosti u vojnokrajškim sistemima sve tri imperijalne sile jer je ona (tj. apropijacija) uveliko prepoznatljiva i u slučaju Osmanskog carstva i u slučaju Mletačke republike i u slučaju Habsburške monarhije.

Drugim riječima, ova tri sistema rane novovjekovne moći uveliko se ostvaruju i obnavljaju u svojim imperijalnim ambicijama upravo održanjem društvenopovijesnog i kulturnopovijesnog "statusa quo" stvorena na prijelazu 15. u 16. stoljeće, po izuzetno visokoj cijeni nestanka samog središta hrvatskoga srednjovjekovnog sociokulturnog ambijenta (Knin), u prostoru svoga izravnog sraza, u svojim krajinama, na svojoj tromeđi. Oni u tom uspijevaju prouzročujući dalekosežna civilizacijska i kulturna zakašnjenja na njoj samoj. I to i kada je riječ o njoj kao prostoru imperijalnih periferija i kada je riječ o krajinama kao "autoreferentnim sistemima", dakle, sa stajališta povijesne zbilje ljudi na različitim stranama imperijalnih granica. U tom je smislu tromeđa istovremeno i prostor intenzivne ljudske komunikacije, ljudskih prepoznavanja u različitostima, ali još češće i prostor stalnih međusobnih isključivanja pa i potiranja, sve do one nevidljive granice kada je opstanak "pobjedničke" strane uvjetovan opstankom "gubitničke".

Ući u takve mnogostrukosti povijesne opstojnosti tromeđe uistinu nije jednostavno. Tim više što većina pristupa povijesti tromeđe previda da ju je

nemoguće svesti na vlašku/morlačku zbilju kao periferijsko razgraničenje bilo kojeg od tri imperijalna sistema.

Triplex confinium između mikro- i makrohistorije

Ništa na tromeđi nije jednostavno istraživati jer je svaki problem strukturalno kompleksan. Svaki prije svega iziskuje pristupe primjerene "povijesti odozdo", ali istovremeno i "povijesti odozgo", svaki pretpostavlja višestruko ukrštanje jednih i drugih pristupa. Da pojasnim. Povijest tromeđe uvijek mora biti prepoznatljiva u svojim imperijalnim obzorjima (uvjetno: "odozgo"), ali uvijek i prije svega u svom vlastitom prostoru, u povijesnom smislu (uvjetno: "odozdo"). Ona bi morala korespondirati s istraživanjima povijesti svake od tri imperijalne sile, ali biti i sastavni dio povijesti naroda s tromeđe (hrvatskog, srpskog i bošnjačkog).

Mogući pregled istraživačke problematike svakako bi uključivao sljedeće vidove:

Povijest tromeđe i ekohistorija, posebno sa stajališta otvorenosti spram Jadranskog mora i Panonske nizine (Una) te duž Dinarskog gorja, u smjeru Alpi. Iako je Mletačka republika pretežno sredozemna, Habsburška monarhija pretežno alpska i panonska, a Osmansko carstvo pretežno dinarsko, balkansko, sve tri imperije prelaze granice jednostrane identifikacije, a to još više vrijedi za njihove podanike na tromeđi.

Povijest tromeđe u obzorju civilizacijskih i kulturnih paradigmi Mletačke republike, Osmanskog carstva i Habsburške monarhije od početka 16. do kraja 18. stoljeća.

Tromeđa prije tromeđe: baština hrvatskog srednjovjekovlja. Još uvijek nema istraživačkih radova koji bi na primjeren način iskazali povijesnu dramu koju iskušava kninsko područje na prijelazu 15/16. stoljeća. Knin je jedno od najznačajnijih središta srednjovjekovnog hrvatstva te je u socioekonomskom i sociokulturnom smislu u temeljnoj opreci spram onoga što će postati nakon pada pod osmansku vlast 1522. godine. Umjesto u središtu društvenopovijesnih zbivanja, naći će se na njihovoj periferiji, iz bilo koje perspektive. Još će veće biti promjene sociokulturnih i etnodemografskih struktura od 16. do 18. stoljeća, bilo da je riječ o onima izvedenima pod osmanskom vlašću ili o onima pod mletačkom. Dok će se do pada pod osmansku vlast njegove (proto)urbane strukture razvijati ravnopravnije, u skladu s mjerilima vremena, kako pod osmanskom, tako i pod mletačkom vlašću, Knin će biti prije svega pogranična tvrđava, nepovjerljiva i prema onima s drugih strana granica i prema vlastitim podanicima, raskrižje brojnih putova, kretanja i interesa. (Zanimljivo je uočiti da Knin nije ni mogao biti drugačiji u vrijeme razmjerno velike centralizacije moći

u Osmanskom carstvu ili krajnje centralizacije mletačke vojne moći. U tom će smislu uvijek biti poticajno uspoređivati ga s Bihaćem s bosanske strane, koji će naročito u 18. stoljeću, kao orijentalno strukturiran grad, s prepoznatljivom kasnosrednjovjekovnom hrvatskom fizionomijom, pored vojnih, imati razvijenije i druge urbane funkcije.⁵)

Epilog hrvatskog kasnog srednjovjekovlja se podudara s banovanjem Ivana Karlovića (1521.-1524.). U trenutku kada postaje banom, na hrvatskoj se strani vjeruje da će kao čovjek dvojne lojalnosti, kralju Ludoviku II. i Mletačkoj republici, čiji je kondotijer bio, imati više uspjeha u otporu osmanskim osvajanjima.⁶

Vjera o mogućnost dugotrajnog ugarsko-mletačkog, kao i kasnije habsburško-mletačkog protuosmanskog saveza u smislu ideologije globalnog sraza Kršćanstva i Islama tada, kao i nebrojeno puta kasnije će biti jedna od povijesnih iluzija ne samo u hrvatskoj tradiciji i bitno će utjecati na povijesna zbivanja na tromeđi i to upravo zato što redovito neće biti djelatna u pretpostavljenom smislu, ali će uvijek iznova dobivati svoje povijesno opravdanje.

Tako i u doba bana Ivana Karlovića neostvareni hrvatsko-ugarsko-mletački savez presudno utječe na rasplet golemoga sukoba s Osmanlijama i nastanak tromeđe. Poslije pada Beograda (1521.) sve do pada Jajca, nakon Mohačke bitke, 1528. godine, padaju i Knin (1522.), Krbava (1527.) i Lika (1528.).⁷

Osmanlije ipak ne uspijevaju izbiti na obalu Jadranskog mora u Senju, jedinome lučkom izlasku na smjeru prodora spram Istre i Venecije, prije svega zato što Senj postaje najjače habsburško vojnokrajiško, uskočko, uporište, usmjereno i prema Osmanlijama, ali i prema Mlečanima, koji se inače, u načelu,

⁵ Grad osvajaju Osmanlije 1522. godine, na razmeđu 1493., godine teškog poraza srednjovjekovnog hrvatskog plemstva u bitci na Kninu nedalekom Krbavskom polju i 1526., godine teškog poraza srednjovjekovne ugarske države na Mohačkom polju. Više od stotinu godina Knin će biti jedno od glavnih osmanskih uporišta i u odnosu spram Mletačke republike i u odnosu spram Habsburške monarhije: "U turskim rukama Knin ostaje važna strateška pozicija za nasrtaje i osvajanja prema sjeveru i zapadu. Jedno vrijeme u njemu je sjedište sandžaka Zakrčje. Kad je Venecija stala osvajati teritorij Zagore, dolazi Knin 1649 u njene ruke. Međutim, 1653 Turci opet dobijaju Knin i obnavljaju porušenu tvrđavu koju je Venecija 1654 uzalud pokušala osvojiti. U krvavom obračunavanju između Turaka i krajišnika Knin postaje najveće tursko uporište. Tek 1688, poslije četvrnaestodnevne opsade, bio je Knin oslobođen (11. IX)." (EJ 5, Zagreb 1962., 267-268)

⁶ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: ŠK & Zavod za hrvatsku povijest, 1997., 104-105.

⁷ NB: *Turska osvajanja u Hrvatskoj u XVI. st.*, u: Nada Klaić, Zvonimir Dugački, Petar Mardešić (ur.), *Historijski atlas*, Zagreb: Učila, 1954., karta 42.

odupiru bilo kakvu jačanju habsburškog utjecaja na Jadranskom moru. Time je sa senjske, odnosno, habsburške strane određena povijesna zbilja tromeđe.

S mletačke strane u tome oblikovanju ima najviše udjela Zadar, koji je istovremeno i gradska komuna, i upravno središte mletačke pokrajine Dalmacije i luka i trg i nadasve središte mletačke vojne moći na istočnoj obali Jadrana, kako pomorske tako i kopnene, kako redovite tako i neredovite itd.

Dakle, između Zadra, Knina, Senja i Bihaća izvorno je određena povijest tromeđe. Njihove urbane jezgre, ma kako bile slabe i nejasno oblikovane, unutar tri različita imperijalna sistema moći, imaju golemu privlačnu moć u prostoru tromeđe, inače bitno određene zbiljom stočara-ratnika (Vlaha ili Morlaka itd.). I s tog je stajališta povijest *Triplex confinium* izuzetan istraživački izazov jer se povijest vojnokrajinskih sustava ipak pretežno razumijeva kao povijest seoskoga svijeta, iako je njezin dubinski smisao upravo u međuovisnosti seoskoga i gradskog svijeta na imperijalnim granicama. Vlaški/morlački seoski svijet, bez kojega su vojnokrajinski sustavi na bilo kojoj od tri strane tromeđe nezamislivi, nikada sam ne bi mogao ustaliti niti jednu od granica na tromeđi, a sama pak tromeđa, kao prostor već u ishodištu neprijateljski urbanoj civilizaciji, svoju ranu novovjekovnu postojanost dobiva tek s usponom svojih urbanih uporišta.

Tromeđa prije tromeđe: trajanja i promjene u kulturi paleobalkanskog življa (Vlasi/Morlaci itd.). Iznimno je velik broj pitanja glede vlaških kontinuiteta i diskontinuiteta u kninskom prostoru, kao i u čitavu širem području tromeđe, kako u srednjem tako i u novom vijeku. Sustavna istraživanja, temeljena na uvidima u arhivsku građu, ali i druge izvore materijalne i duhovne kulture, jedva da su izvođena. Sigurno je da je tromeđa jedno od središta najučestalijih vlaških kretanja u raznim smjerovima, uvjetovanih mnoštvom činilaca i "odozdo" i "odozgo".

Nastanak tromeđe: između imperijalnih sukoba i "malog rata" od 15. do 17. stoljeća. U 16. stoljeću tromeđa je sjevernije u velebitskom masivu, sa Senjom kao epicentrom, da bi se tek krajem 17. stoljeća ustalila na spojnici velebitskog i dinarskog masiva, u kninskom području. Dakle, ona se pomjera u pravcu sjeverozapad-jugoistok, duž dinarskog gorja, a nikada ne "silazi" na dalmatinsku obalu, niti na "panonsku" stranu⁸.

Nastanak tromeđe: trajanja i promjene u sociodemografskim i etnodemografskim strukturama. Takva tromeđa je nužno morala biti ovisna o

⁸ Vidjeti: Wendy Bracewell, *The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic* (1992., a hrvatski prijevod: *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u Šesnaestom stoljeću* (1997.)). Knjiga sadržava i iscrpnu recentnu bibliografiju, važnu za povijest tromeđe.

stanovništvu koje se najbolje može akulturirati u gorskim uvjetima i koje je najspremnije biti u trajnoj vojnoj službi, a to je vlaško/morlačko stanovništvo.

Nastanak tromeđe: imperijalna povijest. Još su uvijek nedovoljno istraženi mletački, habsburški i osmanski arhivi glede pitanja kako uopće nastaje tromeđa i što kada sve znači. Više je nego sigurno da se percepcije vremenom dosta mijenjaju i da se svaka od njih kreće u vlastitim iskustvenim obzorjima.

Etnokonfesionalna povijest tromeđe. To je povijest tromeđe u ranim novovjekovnim sociokulturnim, socioekonomskim, etnolingvističkim i etnokonfesionalnim integracijskim i dezintegracijskim procesima u Hrvata, Srba i Bošnjaka u mletačkim, habsburškim i osmanskim granicama. U pitanju je dakako najizazovnije istraživačko područje sa stajališta involviranih nacionalnih historiografija, krajnje opterećeno i nacionalnoideolojskim, ali još više, naročito u posljednjem desetljeću, ratnim iskustvom i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, koje je najteže posljedice imalo i još uvijek ima, pored ostalog, u Kninu i Bihaću.

Vjerske konverzije na tromeđi: pučka religioznost, vjerske zajednice, državni interesi i vjerski identiteti. Tromeđa je prostor gdje zapadno kršćanstvo ima svoje najdublje jugoistočnoeuropske korijene (Dalmacija), ali i prostor gdje je od ranoga novog vijeka sa slavenskobalkanske strane, u crkvenom smislu, ostvaren najdublji povijesno ustaljeni zapadni prodor istočnoga kršćanstva (Lika i Krbava) te od istoga doba i najdublji povijesno ograničeni zapadni prodor islama (takoder Lika i Krbava).

Upitne podaničke lojalnosti na tromeđi: povijest podijeljenih mentaliteta, klijentelizma, hajdučije i herojskog patosa itd. Mentaliteti tromeđe bolje su istraženi u književnosti (Vojin Jelić, Ivan Aralica itd.) nego u društvenim i humanističkim znanostima, iako izvorne građe različitih provenijencija ima u izobilju.

"Rebelija" i "puntarstvo" na tromeđi: između totalne identifikaciju s vlašću i totalne negacije vlasti.

Povijest tromeđe kao povijest "barbarstva" u mletačkoj, habsburškoj i osmanskoj tradiciji.

Problemi pristupa povijesti tromeđe.

Povijest Triplex confinium: "povijest odozdo" vs. "povijest odozgo"

Povijest imperijalnih sistema u prostoru *Triplex confinium*, kao i srazovi imperijalnih zbilji, interesa itd., imaju svoju vlastitu povijest, koju je u mnogim vidovima i danas, s više inovacijskih pristupa, moguće izvoditi na marginama povijesti samoga tog prostora pa čak i (uvjetno) neovisno o njemu. Međutim,

povijest *Triplex confinium* je prije svega povijest ljudskih zajednica u tome prostoru u sociokulturnom ili bilo kome drugom smislu, s bilo koje strane granica ili preko svih granica u mjeri u kojoj su one same pounutrene u njihovoj svakodnevnici do razine "trivijalnosti". Pri tome je u biti najveći izazov kako prijeći ograničenja onoga "versus" i istraživati na način kojemu su i "povijest odozgo" i "povijest odozdo" istovremeno nužne pretpostavke. Takvih je istraživačkih radova još uvijek najmanje, odnosno, još je uvijek najviše onih koji su neovisno o istraživačkoj perspektivi utemeljeni u stereotipima određenim povijesnim obrascima.

Komparativna historija Triplex confinium

S druge strane, povijest *Triplex confinium* nužno je istraživati i metodama komparativne historije. Izvjesno je da povijesna zbilja tromeđe s bilo kojega njezina civilizacijskog i kulturnog motrišta ima svoja vlastita obzorja, da se suočava s istim pitanjima na različite načine itd., tako da je jedno od središnjih istraživačkih izazova kako ih međusobno uspoređivati. Imajući na umu razvojne mogućnosti suvremene svjetske historiografije, izvjesno je da je primjena komparativnih metoda mnogostruko otvoren izazov. U Europi ima vrlo različitih tromeđa, odnosno, četveromeđa itd. Svaka je od njih na neki način poseban slučaj, ali svaka od njih, već svojom strukturalnom složenošću u dugom povijesnom trajanju, neizbježno uključuje iskustva i pojave koji su uspoređljivi.

Većina europskih višemeđa nastaje u imperijalnim srazovima dugog trajanja, ali da bi neki prostor uistinu postao prostorom višemeđe, nužno je da ga prirodna sredina, socioekonomske i sociokulturne strukture i integriraju i dezintegriraju. Povijest Šleske, kao zemlje na granici Poljske, Habsburške monarhije i Pruske, odnosno, kao legitiman prostor poljsko-češko-njemačkih etnonacionalnih aspiracija u tom je smislu dobar primjer. Na drugi je način dobar primjer povijest tromeđe Luxemburga i/ili Belgije, Njemačke i Francuske, strukturalno sasvim drugačiji nego *Triplex confinium* koji je u središtu naše pozornosti. Na treći je način poticajan slučaj povijesne ugarsko-poljsko-osmanske tromeđe ili rusko-poljsko-osmanske. Današnji rumunjski prostor oblikovan je na novovjekovnoj habsburško-osmansko-ruskoj imperijalnoj tromeđi. One su prostorno pomične, a ipak povijesno djelatne dugo preko vremenske granice opstojnosti. Ukrajina je zemlja s prepoznatljivim identitetom, ali i tromeđa Rusije, Poljske i Osmanskog carstva, kao i Kavkaz Rusije, Perzije i Osmanskog carstva. Dok Ukrajina ima prepoznatljiv etnonacionalni identitet, Kavkaz je izrazito multinacionalan itd.

Međutim, sve su ove višemeđe toliko strukturalno složene da u europskome ranom novom vijeku svaki konflikt na njima ima, bilo izravno bilo

neizravno, dalekosežne europske posljedice ili pak izbjegavanje konflikta na njima ima dalekosežne posljedice za one etnonacionalne zajednice koje neka tromeđa dijeli. U tom se smislu u povijesti tromeđa uvijek zrcale neka temeljna pitanja europske povijesti, bar u epohalnim obzorjima. Time je mogućnost primjene komparativnih metoda nesumnjivo skoro neograničena.

Arhaičnost kao pretpostavka povijesnog trajanja tromeđe? Problemi pristupa

Na sve tri strane tromeđe od 16. do 19. stoljeća opstoje međusobno i različiti i slični vojnokrajiški sustavi i to je onaj vid njezine povijesne zbilje koji nesumnjivo izaziva najviše istraživačkih pitanja. Iako su ti vojnokrajiški sustavi ugrađeni u vrlo različite imperijalne društvenopovijesne i kulturnopovijesne zbilje, iako reprezentiraju vrlo različite sustave vrijednosti, aspiracije itd., oni su utemeljeni prije svega u tradicionalnim, u korijenu paleobalkanskim zajednicama stočara-ratnika ili seljaka-ratnika. Tim je ljudima tromeđa uvijek relativan pojam, ali ipak niti jedan od tih vojnokrajiških sustava nije moguće zamisliti prije svega bez takovih zajednica. One, uostalom, mogu prelaziti iz jednoga vojnokrajiškog sustava u drugi, neopozivo ili do povratka u njega i kao što su oni imperijalni instrumenti, tako su i vojnokrajiški sustavi i sama tromeđa instrumenti u ljudskoj svakodnevnicu na njoj samoj.

U tom je smislu tromeđa "svačija" i "ničija" jer je u mentalitetima i onih "odozgo" i onih "odozdo" ona sama besplodna, vječno poprište, bojište u "velikim" i "malim" ratovima, onima s međunarodnim legitimitetom i onima bez ikakva legitimiteta. Što je više različita s jedne od svoje tri strane, to je više ista u nemogućnosti povijesnog bijega iz vlastite višestrano određene situacije. A njezini ljudi, što se više trude biti različiti, s mnogovrsnim civilizacijskim, kulturnim ili etnokonfesionalnim opravdanjima, tim su više isti po načinu kako odbijaju priznati svoje mnogostruke međuovisnosti. Otuda su tromeđe ili prostori ljudi velike ljudske imaginacije ili još veće mentalne skučenosti i isključivosti, prostori iznimne ljudske trpeljivosti i još iznimanije ljudske netrpeljivosti itd. Drugim riječima, na tromeđi je sve uvijek na "početku", bilo kako se pamti, sjeća, razmišlja o budućnosti. Tromeđa je uvijek arhaična jer kad bi postala moderna više ne bi bila tromeđa.

Povijest Triplex confinium: izazov preko granica tradicionalnih disciplina

Ovako shvaćena povijest *Triplex confinium* je u mnogome "transdisciplinarna", a to znači, s jedne strane, da ne može biti svedena na bilo koju pojedinačnu tradicionalnu historiografsku disciplinu. S druge strane, ona nužno mora koristiti metode i istraživačke mogućnosti niza disciplina, od

historijske demografije, sociokulturne historije, historijske antropologije, ruralne i urbane historije, vojne historije sve do ekohistorije itd. Dakle, težište rada u međunarodnom projektu *Triplex confinium* nužno mora biti na izboru "velikih tema" oko kojih će se okupljati istraživači različitih "profila" sa smislom za transdisciplinarni dijalog.

U tom je smislu održani međunarodni znanstveni kolokvij o mikrohistoriji *Triplex confinium* otkrio potrebu izvođenja niza konkretnih mikrohistorijskih istraživanja koja će na malom prostoru i u iskustvu razmjerno malobrojnih ljudskih zajednica otkrivati iznimnu kompleksnost povijesnih zbivanja i trajanja. Za razliku od mikrohistorije usmjerene na istraživanje razmjerno homogenih ljudskih zajednica, mikrohistorija *Triplex confinium* je već u ishodištu usmjerena na istraživanje razmjerno ili izrazito heterogenih ljudskih zajednica. Ako one to i nisu u socioekonomskom smislu, onda to moraju biti u sociokulturnom ili socioreligijskom smislu jer tromeđa mora imati svoje mitsko, ideologijsko, fikcionalno ili bilo koje drugo opravdanje. Kako su te zajednice nadodređene imperativnim interesima i/ili potrebama imperijalnih sistema, koji, sa svoje strane, često imaju potrebu jednoznačno se legitimirati upravo na svojim granicama, tromeđa je mnogima i na njoj samoj i još češće izvan njezina prostora, redovito poprište "iracionalnih" ponašanja, trajne međuljudske mržnje itd.

Nema pojedinačnih disciplina u humanističkim i društvenim znanostima koje bi mogle apsorbirati ovakvu mnogostranu problematiku. Zato je u istraživanjima u međunarodnom projektu *Triplex confinium* nužno staviti težište na "velike teme", koje će s jedne strane biti dovoljno reprezentativne za problematiku u cjelini, a s druge dovoljno inovativne u otvaranju mogućnosti za čitav niz međuovisnih interdisciplinarnih istraživanja. Takve bi teme u slijedećih nekoliko godina mogle biti:

- I. Tromeđa: ekosistem i/ili prostor imperijalnih konflikata;
- II. Državna sila i nasilje u tradicionalnim zajednicama na tromeđi;
- III. Etnokonfesionalna trpeljivost i netrpeljivost na *Triplex confinium* itd.

Spisak bi se mogao i proširivati, ali su i ove tri "velike teme" vjerojatno dovoljno poticajne jer bi svaka od njih uključivala i uostalom već uključuje suradnju mnoštva istraživača iz čitava niza zemalja i njihove susrete na međunarodnim konferencijama, kao i zajednička izdanja, ali i punu primjenu metoda *cross-cultural studies*.

Inače, golema je bibliografija radova iz povijesti svakoga od vojno-krajških sustava koji dotiče tromeđu, prije svega habsburškog, ali i mletačkog i osmanskog. Međutim, mnogo je manje radova koji istraživački

primjereno vrednuju dvije, a najmanje onih koji vrednuju sve tri strane tromeđe”, odnosno, tromeđu kao ”multiple identity”. Takvi bi se u biti mogli vrlo lagano izdvojiti. U novije vrijeme upravo takvi pristupi izazivaju sve više istraživačkog interesa, a međunarodni projekt *Triplex confinium* je posvećen promicanju takve povijesti tog prostora i posebno vojnokrajinskih sustava u njemu.

Natrag k izvorima

Povijest tromeđe je nemoguća bez povratka izvorima, prije svega arhivskim, ali i arheološkim, muzeološkim, etnografskim i drugima, uključivši i istraživanja u samom prostoru. To je bitan preduvjet uspješnog izvođenja ovog projekta. Ukoliko ne bude izvoran, on će nužno biti isuviše ovisan o dosadašnjim spoznajama, koje su nerijetko najmanje utemeljene u izvornim istraživanjima. To znači da su nužni usuglašen istraživački napor u čitavu nizu istraživačkih središta i primjerena izravna komunikacija među samim istraživačima u samome istraživačkom procesu.

Time se ne želi reći da sve ono što je dosad ostvareno u istraživanjima povijesti tromeđe gubi svoj legitimitet. U skladu s temeljnim pravilima svakoga istraživačkog rada, projektni tim će poticati vraćanje na tekstove različitih provenijencija iz različitih nacionalnih i regionalnih tradicija.

Važno je istaći da ovaj projekt želi biti otvoren imaginativnim priložima bilo kojeg podrijetla, dakako, u skladu s projektnom biti, neovisno o tome da li će ti prilozi biti pojedinačni ili skupni.

Oblici rada, rokovi i financiranje

Kontinuitet u radu na Projektu trebao bi biti osiguran radom dva istraživačka tima, hrvatskog u Zavodu za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i austrijskog na Abteilung für südosteuropäische Geschichte Sveučilišta u Grazu. Otvorena je mogućnost konstituiranja trećeg istraživačkog tima na History Department of the Central European University u Budimpešti.

Svaki od istraživačkih timova okuplja i okupljao bi ne samoiskusne istraživače, s odgovarajućim istraživačkim statusom, već i mlađe istraživače, ljude koji svoje magisterije ili doktorate rade upravo na teme koje su izravno povezane s poviješću tromeđe.

Članovi-suradnici Projekta bili bi svi oni znanstvenici iz različitih dijelova svijeta s kojima bude ugovorena istraživačka suradnja.

Dakako, Projekt bi konstituirao i tijela za međunarodnu koordinaciju svojih inicijativa, ali bi u načelu svaki tim, odnosno, suradnik trebali djelovati što autonomnije, upravo zato da bi Projekt bio što kreativniji u svojim učincima.

Budući da je Projekt prije svega istraživački usmjeren, njegov uspjeh najvećim dijelom ovisi o tome koliko će biti moguće osigurati istraživački rad niza pojedinaca i skupina bilo u mjestima boravka i/ili, nerijetko i češće, izvan mjesta boravka, posebno preko državnih granica. Imajući na umu da su najvažnije zbirke izvorne građe samo manjim dijelom u nacionalnim arhivima i knjižnicama, da su još manje objavljene, troškove je moguće smanjiti jedino na taj način da istraživači u mjestima gdje se nalaze potrebni izvori rade za razne projektne potrebe, "servisirajući" i sebe, ali i druge članove istraživačkih timova iz drugih zemalja. Većina iskusnih istraživača vrlo dobro zna koliko je ipak iluzoran takav pristup. Jedino što može koristiti racionalnijem korištenju raspoloživih, nužno ograničenih sredstava je objavljivanje određenih izvora ili skupina građe u radnim izdanjima u samome istraživačkom procesu, a to također košta. Razmjena iskustava izravnim kontaktima istraživača iz različitih sredina na različite načine, uključivši i korištenje mogućnosti Interneta, sigurno može biti vrlo korisna, poticajna i financijski profitabilnija.

Budući da bi Projekt velikim dijelom bio ovisan o primjeni kvantitativnih metoda u čitavu nizu disciplina, izuzetno bi važno bilo osigurati potrebnu kompjutorsku opremu kao i software (programi za istraživanja u društvenim znanostima, za kartografsku obradu, za obradu izvornih tekstova itd.).

Uspjeh Projekta velikim dijelom ovisi o mogućnosti redovitog periodičnog sazivanja međunarodnih znanstvenih skupova. Predložene tri "velike teme" bi mogle biti okosnice tri međunarodne znanstvene konferencije, s tim što bi svaka od njih bila utemeljena na unaprijed obavljenim istraživanjima i napisanim priložima. Učinak svake od njih bio bi osiguran tiskanjem posebnih zbornika. Konferencije bi se održavale svake godine ili svake druge godine, ovisno o pripremnim istraživačkim učincima i osiguranom financijskom pokriću. Svaka konferencija održavala bi se na drugom mjestu, a jedna od njih svakako u širem prostoru same tromeđe (npr. Knin, Zadar, Bihać).

Međutim, međunarodne konferencije ne bi mogle okupiti sve potencijalne suradnike Projekta, tako da bi nesumnjivo bilo vrlo korisno pokrenuti i periodičnu publikaciju Projekta, koja bi tiskala recenzirane radove različitih vrsta na teme koje Projekt pokreće.

Projekt bi dobio na vrijednosti ukoliko bi sveučilišni nastavnici koji su uključeni u njegove timove ili koji su njegovi suradnici unosili u svoju redovitu nastavu (predavanja, seminare itd.) teme iz projektnog rada i dijelom se njima bavili uvodeći same studente u istraživanja. Glede toga, jedna je od otvorenih radnih mogućnosti sazivanje ljetnih škola, namijenjenih mladim i najmlađim

suradnicima Projekta, uključujući i dodiplomske studente, na kojima bi se na primjeren način bavilo određenim projektnim temama.

Na kraju: Projekt Triplex confinium i tromeđa danas

Ovaj projekt nije usmjeren na rješavanje bilo kakvih političkih pitanja jer su svi njegovi članovi mišljenja da političke instrumentalizacije multinacionalnih istraživačkih projekata ne mogu biti nego kontraproduktivne sa stajališta stvaranja međusobnog povjerenja među istraživačima vrlo različitih nazora, kultura rada i sl. U mjeri u kojoj bude bio doprinos boljem razumijevanju bilo kojeg spornog problema iz povijesti tromeđe, ovaj će projekt biti i prilog stvaranju drugačijeg, današnjim europskim mjerilima primjerenijeg odnosa spram nesumnjivo teške svakodnevnice ljudi tog prostora, bilo da je riječ o ljudima samog tog prostora, koji u njega dolaze ili bilo kojim drugim izvan njegovih granica u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te bilo gdje u Europi, koji na bilo koji način mogu doprinijeti njegovoj boljoj i napose, sretnijoj budućnosti.

S u m m a r y

TRIPLEX CONFINIUM. THE INTERNATIONAL RESEARCH
PROJECT: OBJECTIVES, APPROACHES, METHODS

The author of the paper *Triplex Confinium* answers the question, why the International Research Project *Triplex Confinium* has come to existence in 1977. It is a joint project of the Institute of the Croatian history, Faculty of Philosophy, Zagreb, Department of South European History, University of Graz and the Institute of South East Europe, Mid-European University, Budapest as a multinational, interdisciplinary, integrated project of border areas history long lasting in the early new century. *Triplex Confinium* was internationally defined in 1699 as

the junction of three borders, Republic of Venice, the Ottoman Empire and the Austro-Hungarian Empire, at the same time being the research issue of the more levels context, but a methaphor of the scholarly project to consider critically the heritage found on more boarders, as the meeting place of cultures and civilizations. After three international conferences (Budapest 1997, Graz 1998, Zadar 2000) and a series of new initiatives, the Project is open still.